

En oversigt over udviklingen af Rønnes industri.

Af Karl Blemsted.

Rønne, Bornholms største by, er beliggende på øens sydvestlige hjørne. Dens navn nævnes første gang i Rodne herred, selve byen Rodne, nævnes første gang i 1327. Navnet hentyder efter nyere anskuelser til, at byen er blevet anlagt i et sumpet område, gennemstrømmet af små vandløb.

At det netop blev Rønne, der er blevet Bornholms største by, kan forklares ved, at der her fandtes en fortræffelig naturlig ankerplads i læ af de rev, der danner grundlaget for beskyttelsen af den nuværende havn. Andre steder, ved Neksø, Gudhjem og Allinge var der også naturlige ankerpladser, men disse var ikke så rummelige. Ydermere har Rønne med sin beliggenhed ved øens vestlige kyst været det naturlige bindeled med det øvrige Danmark, hvorefter Bornholm har været en del siden omkring år 1000, dog med nogle afbrydelser.

I 1759 havde Rønne 1.956 indbyggere, der overvejende levede som landbrugere og fiskere. Befolkningskurven (fig. 1) viser en nogenlunde jævn vækst gennem årene, en fordobling fra 1800—1850, atter en fordobling fra 1850—1900. Derefter tiltager befolkningen ikke så stærkt.

Tiden før 1750.

Beretninger giver kun få eksakte oplysninger om erhvervslivet, men det kan dog konstateres, at der fra Rønne foregik et betydeligt fiskeri, især af sild og torsk. Fra 1500-tallet berettes om nedsaltning af sild, og der er blevet udført en del af dem, blandt andre steder til Lübeck. Det nævnes, at Rønne har haft håndværkere, der i sommertiden arbejdede ved deres fag, i vintertiden drev fiskeri for at supplere fortjenesten. På udmarksjorderne blev drevet landbrug. En håndværkertælling fra 1744 nævner: 8 hattermagere, 1 to-

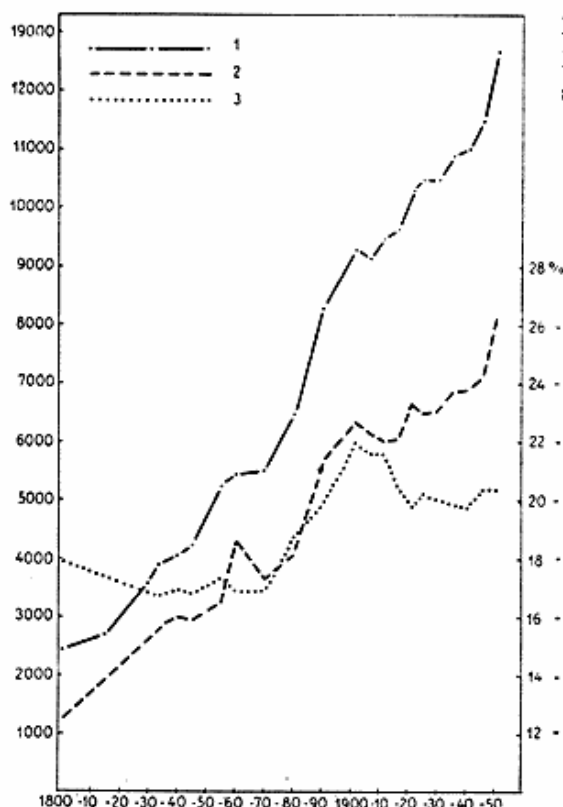

Fig. 1.

Befolkningsudvikling i Rønne og andre bornholmske byer.

1. Rønnes befolkning.
2. Rønnes befolkning i % af Bornholms indbyggertal.
3. Øvrige bornholmske byers befolkning i % af Bornholms indbyggertal.

baksspinder, tømmermænd, hjulmænd, snedkere og mange brændevinsbrændere og pottemagere. Brændevinsbrændingen har allerede da givet anledning til udførsel. Allerede fra oldtiden er leret her som andre steder i landet blevet brugt til pottefremstilling, som egentligt erhverv har pottemageriet været drevet i Rønne gennem hele middelalderen. Fra 1625 omtales, at byen havde 46 dygtige pottemagere, der blandt andet har leveret kakler til kakkelovne på Hammershus. Endelig må det nævnes, at der i den første halvdel af 1700-tallet foregik en betydende hjemmevævning, især af kvindeklæder og tæpper, ligesom farvning har fundet sted. En del blev udført til København.

1750—1850.

Beretningerne fra denne periode er gennemgået og anvendt mange gange i detaljer. Beskrivelsen her begrænses til omtalen af nogle få erhvervsgrupper, der var særlig fremtrædende, og som for fleres vedkommende kom til at danne grundlag for senere tiders industri.

Fra omkring 1750 er der blevet fremstillet mursten i Rønne. I 1742 lå der ved Galløkken et teglværk med en ovn til 30.000 mur-

sten. Det eksisterede formentlig kun i ca. 10 år. 1794 blev anlagt et teglværk sydøst for byen. Her fremstilledes gennem en årrække ca. 70.000 sten om året. På dette tidspunkt fandtes der i Rønne kun to murstenhuse, det ene beboet af amtmand Thaarup, det andet beboet af ejeren af sidstnævnte teglværk, Paul Ancker. Det er da rimeligt at antage, at stenene gik andetsteds hen, og det fremgår også af toldlister fra begyndelsen af 1800-tallet, at der blev udført sten til København og byer i Østersøområdet.

Pottemageriet spillede fremdeles en rolle. I en beretning fra 1787 fremhæves pottemageriet som noget særligt for Rønne. Produktionen har ikke været særlig stor, varerne har ikke været af fin kvalitet, og det hele havde håndværksmæssig karakter. De fleste varer blev af de fattige pottemagere solgt for en lav enhedspris pr. stk., uanset størrelse, afhændet til rige skippere, der solgte dem til egen fordel i København. Med pottemageren J. A. Spietz, der kom til Rønne 1791 fra Rendsborg, fik pottemageriet et opsving. Han begyndte som mester ved en i 1792 oprettet fajance- og stentøjsfabrik. Værket skiftede på grund af dårlig økonomi flere gange ejer for til sidst at blive nedlagt. Spietz begyndte for sig selv med to svende i 1801. Flere af hans smukke, særprægede arbejder findes på Bornholms museum i Rønne. Hans tre sønner videreførte virksomheden med stor forretningsmæssig dygtighed, således at den omkring 1850 havde stor afsætning af smukke varer i København. Den ene af sønnerne, Chr. Spietz, oprettede ved sit giftermål sin egen virksomhed i byen; den gamle virksomhed blev nedlagt, da den sidste af de to tilbageblevne sønner døde 1858. På dette tidspunkt fandtes kun 10 af de „gammeldags“ pottemagerier mod 37 i 1804, men allerede da var startet en virksomhed, der skulle komme til at præge Rønnes keramiske industri frem gennem årene. I 1836 anlagde H. Wolffsen virksomheden „Søholm“, der gennem tre generationer var i slægtens eje til 1912. Efter Statistisk Tabelværk. 5. Hefte 1842, er der angivet, at der i 1838 i Rønne fandtes 16 pottemagere, der tilsammen fremstillede 336.000 stk. „potter“ til en værdi af 14.000 Rbl., d. v. s. $\frac{1}{5}$ af rigets produktion, $\frac{1}{4}$ med hensyn til værdi, et udtryk for, at varerne var af god kvalitet.

I denne periode var Rønne også sæde for en ikke ubetydelig urindustri. At denne industri, som det hævdes visse steder i litteraturen, skulle være opstået ved en tilfældighed, en stranding i ca. 1850 af nogle engelske skibe, fra hvilke nogle ure skulle være blevet bragt i land og efterlavet, benægtes af Bornholmshistorikeren Zahrtmann. Iflg. amtmand Urne, der i 1845 omtaler urmageriet, har

håndværkerne selv opøvet sig i fremstilling af ure, først i træ, senere i metal, og meget taler for, at der i midten af 1700-tallet har været flere ure på Bornholm. Den lighed, der kan være mellem engelske ure og de gamle „Bornholmere“, er det vanskeligt at finde en forklaring på.

Rønneurmageriets fremtrædende navn er Arboe. Stamfaderen til den kendte slægt kom til Rønne ved et tilfælde som arbejdsleder ved en projekteret befæstning af Rønne, der skulle påbegyndes i slutningen af 1600-tallet. Arbejdet blev hurtigt standset (1694), men ingeniør Poul Arboe blev i Rønne, og hans to sønner Otto og Peter Arboe blev oplært i urmagerfaget. Toldlister fra 1747 viser, at der da blev udført ure fra Rønne. Næste generation, Jørgen Arboe (søn af Peter A.) fik i en ung alder præmie for veludførte ure. Ved 1800-tallets begyndelse var der mange urmagere i Rønne, formentlig omkring 30, og der blev fremstillet 700—800 ure om året; heraf blev de fleste udført. I 1800-tallets første halvdel blev urmageriet på mange måder stimuleret, dels ved præmiering af smukke arbejder, dels ved forskudsbetaling til indkøb af maskiner og bedre materialer. I 1820 blev stiftet et selskab til fremme af urmageriet (af Conferentsraad Ørsted og Justitsraad Esmarek); det kom kun til at eksistere i 24 år til 1844. Efter midten af 1800-tallet gik urmageriet tilbage, kvaliteten blev for ringe, afsætningen svigtede. Endnu i dette århundrede foregår fremstillingen af „Bornholmere“, men produktionen er kun ganske ringe, til gengæld er kvaliteten meget fin.

1850 — til nutiden.

Industriudviklingen i denne periode er søgt belyst ved hjælp af fig. 2 og 3, Rønnes industri 1872 og 1948. Desværre er det ikke lykkedes at få fat på anvendeligt kort over Rønne fra omkring 1872. Nærværende kort, fig. 2, er hentet fra Trap 1858. 14 år senere var gadenettet allerede betydeligt udvidet, således at enkelte virksomheder på kortet er anbragt udenfor gadenettet, omtrentligt på det sted, hvor de har ligget i 1872. Kortgrundlaget til fig. 3 er tegnet efter et kort, fremstillet af stadsingeniøren i Rønne 1952. De enkelte industrier er samlet i grupper efter moderne inddeling.

Nærings- og nydelsesmiddelindustrien (A) er repræsenteret ved to virksomheder, Gads Bryggeri, oprettet 1836, og P. Hansen Østerby's tobaksfabrik, oprettet 1852 (fig. 2). Den første af de to virksomheder eksisterer endnu, den anden er blevet nedlagt. Den fremstillede cigarer, røgtobak og skråtobak. I dens bygning er der nu en tobaksforretning, der stadig er i slægtens eje.

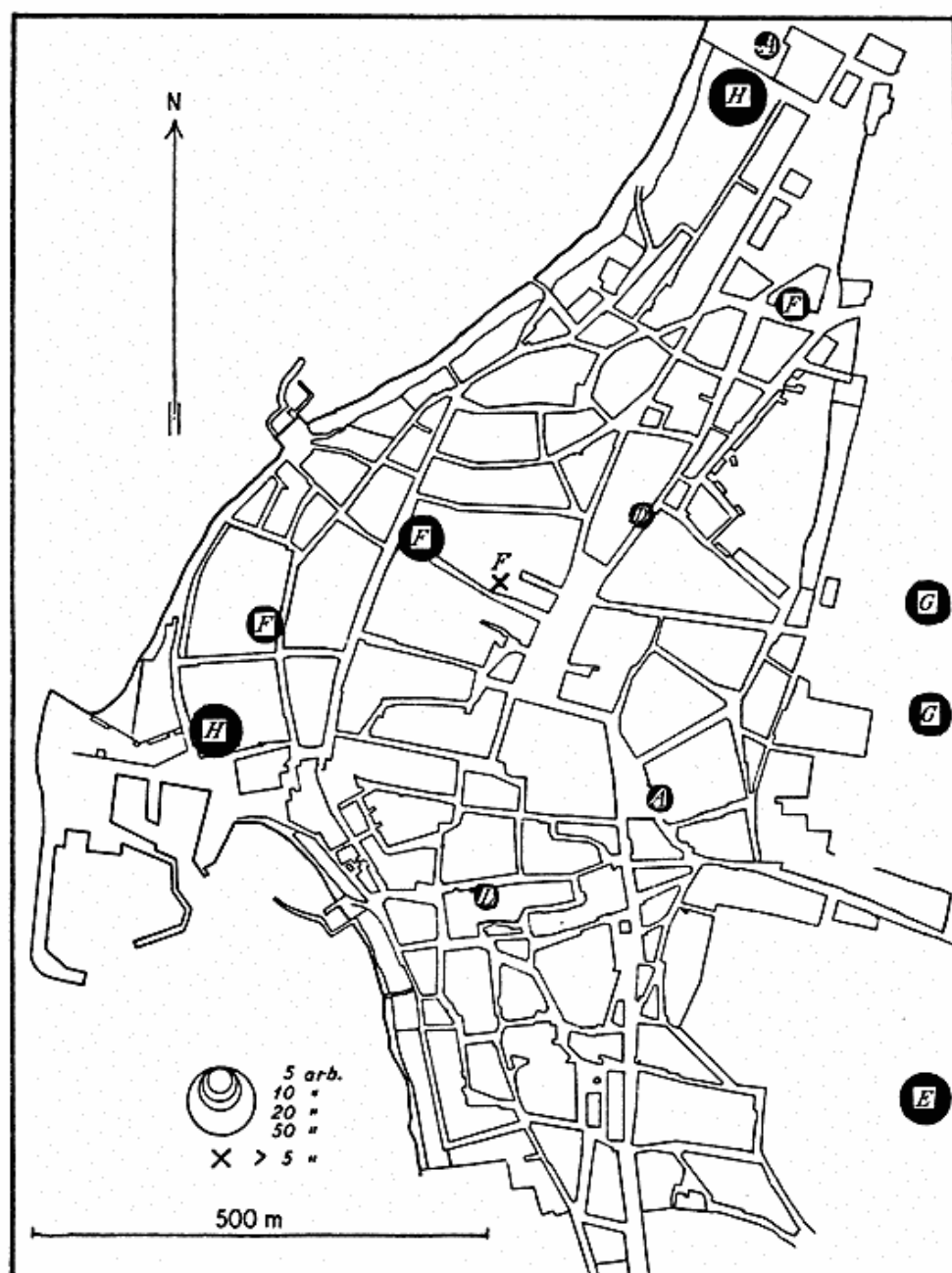

Fig. 2. Rønnes industri 1872.

Tekstilindustrien (L) havde een virksomhed, Johan Tholanders Spinde- og Væveri, der spandt uldgarn, vævede vadmæl, holster etc., vaskede bøndernes uldgarn til eksport. Den er senere blevet nedlagt og har som ovennævnte tobaksfabrik ikke senere fået nogen afløser.

Den grafiske industri (D) havde to virksomheder, der begge er ført frem til nutiden. Kun det ene af dem, Kieffers Trykkeri, er

anført på kortet, det andet har det hidtil været umuligt at skaffe sikre oplysninger om. Det første bogtrykkeri på Bornholm blev oprettet i Rønne 1828. Noget senere, i 1849, oprettedes Colbergs trykkeri, der i 1864 overgik til Fr. C. Kieffer, som så igen afhændede det i 1883. 1866 startede et medlem af den allerede nævnte slægt Colberg sit eget trykkeri, der ligesom Kieffers er ført frem til nutiden. Vigtige opgaver for de to trykkerier var trykning af dagblade.

Teglværksindustrien (E) havde i 1872 to virksomheder, Colbergs Teglværk og Søndre Teglværk. Førstnævnte overgik senere til Kielberg og blev i 1945 overtaget af Rønne kommune. På kortet er begge værker slået sammen og anbragt der, hvor Colbergs teglværk lå. Søndre teglværk lå længere mod syd ved det nuværende „Fredensborg“.

Den keramiske industri (F) havde, som det kan ventes, flere virksomheder. Den allerede omtalte fabrik „Søholm“ havde 14 arbejdere i 1872. Sit kunstneriske klimaks nåede virksomheden under ledelse af Ancher Wolffsen, den sidste af slægten, der ledede den. — I 1859 påbegyndte L. Hjorth sin keramiske virksomhed under primitive forhold, men virksomheden voksede, og udvidelser fandt sted i 1862, 1872 og 1890. I 1872 var den Rønnes betydeligste keramiske virksomhed med 20 arbejdere. Den er især kendt for sin stentøjsfremstilling. — I 1872 fandtes endnu en keramisk virksomhed under ledelse af en Spiez (Chr. S., se ovenfor), men virksomheden var kun ganske lille og ophørte med indehaverens død i 1877. — Foruden disse virksomheder fandtes der indenfor gruppen en række mindre foretagender, hvoraf kun een, en fajancefabrik, er medtaget på kortet. De andre har været små, det har endnu ikke været muligt at spore dem, hverken deres beliggenhed eller deres størrelse.

Den mineralforarbejdende industri (G) havde endnu tre virksomheder, tre stenhuggerier med ialt 44 arbejdere. Lokaliseringen er noget usikker, men det menes, at det største af dem med 21 arbejdere har ligget der, hvor nu De Forenede Granitbrud har deres virksomhed, et andet har muligvis ligget i Dampmøllegade, men dets størrelse er ikke fastslået. Om det tredjes størrelse og lokalisering vides kun lidt. De to sidste havde tilsammen 23 arbejdere. På kortet er derfor disse to slået sammen og anbragt i byens østlige udkant, omtrent der, hvor Dampmøllegade er.

Jern- og metalindustrien (H) var repræsenteret af to fremtrædende virksomheder. Den største var Nordre Jernstøberi, anlagt i 1845 til fremstilling af kakkelovne og landbrugsmaskiner. 1880 oprettedes Bornholms Maskinfabrik, som desuden en kortere årrække drev et

jernskibsværft i modervirksomhedens. På værftet er efter opgivelserne blevet bygget 12 jernskibe, hvoraf nogle til Rønne-redere. I 1872 lå desuden ved havnen et træskibsværk med 30 arbejdere. De to værker har en tid ligget side om side. På stedet findes endnu et mindre bådebyggeri.

Kortet for 1948 viser, at der er foregået en udvikling (fig. 3). Det må dog erindres, at kortet fra 1872 ikke er fuldstændigt, selv om det kan hævdes, at det kun er de mindre virksomheder, der mangler.

Nærings- og nydelsesindustrien (A) har nu fem virksomheder. Den ene tilbageværende af de to gamle er bryggeriet, der er ført videre på samme sted som i 1872 under navnet Rønne Bryggeri og Sodavandsfabrik. Ny er Rønne Andelsslagteri, oprettet 1891, flere gange udvidet. Det blev anbragt på et den gang ret ubebygget sted ved kysten i den nordlige del af byen, nu er det helt omgivet af bebyggelse. Her slagtes både svin og kreaturer og fremstilles pølser. En del af produktionen bliver udført. I det samme område ligger også Frydenlund Dampmølle og det ovennævnte bryggeri. 1916 oprettedes Bornholms Margarinefabrik, og i 1837 opførtes på Sydhavnen en fiskefilletfabrik, der senere er udvidet og forsynet med fryseri af fiskeeksportør A. Espersen, som er virksomhedens leder. I det samme område bev i 1943 opført et frysehus med frysebokse til udlejning og med fremstilling af is til fiskeriet.

Træindustrien (B) rummer fem større virksomheder, deraf de tre byggeforretninger foruden en række mindre virksomheder. Alt i alt beskæftigedes 145 personer.

Der findes i Rønne kun eet garveri, Lysters Garveri, i den nordlige del af byen.

Den grafiske industri (D) domineres af de bornholmske dagbladetrykkerier. Kortet angiver fire virksomheder, „Bornholms Avis“, „Bornholmeren“, af praktiske grunde slået sammen med Colbergs Eftf.'s trykkeri, der har til huse i samme ejendom, „Bornholms Tidende“ og Chr. Rasmussens trykkeri. Desuden findes fire mindre virksomheder.

Det er naturligt, at den mineralforarbejdende industri indtager en fremtrædende plads i billedet. Råstofferne ler og granit findes indenfor byens område eller i dens umiddelbare nærhed. — Det ene af de to teglværker (E) er allerede nævnt, det blev i 1945 købt af Rønne kommune med henblik på en gadeudvidelse. Driften blev dog bibeholdt nogle år for at bøde på murstensmangelen efter bombardementerne i 1945. I 1949 blev værket solgt igen, og den nye ejer

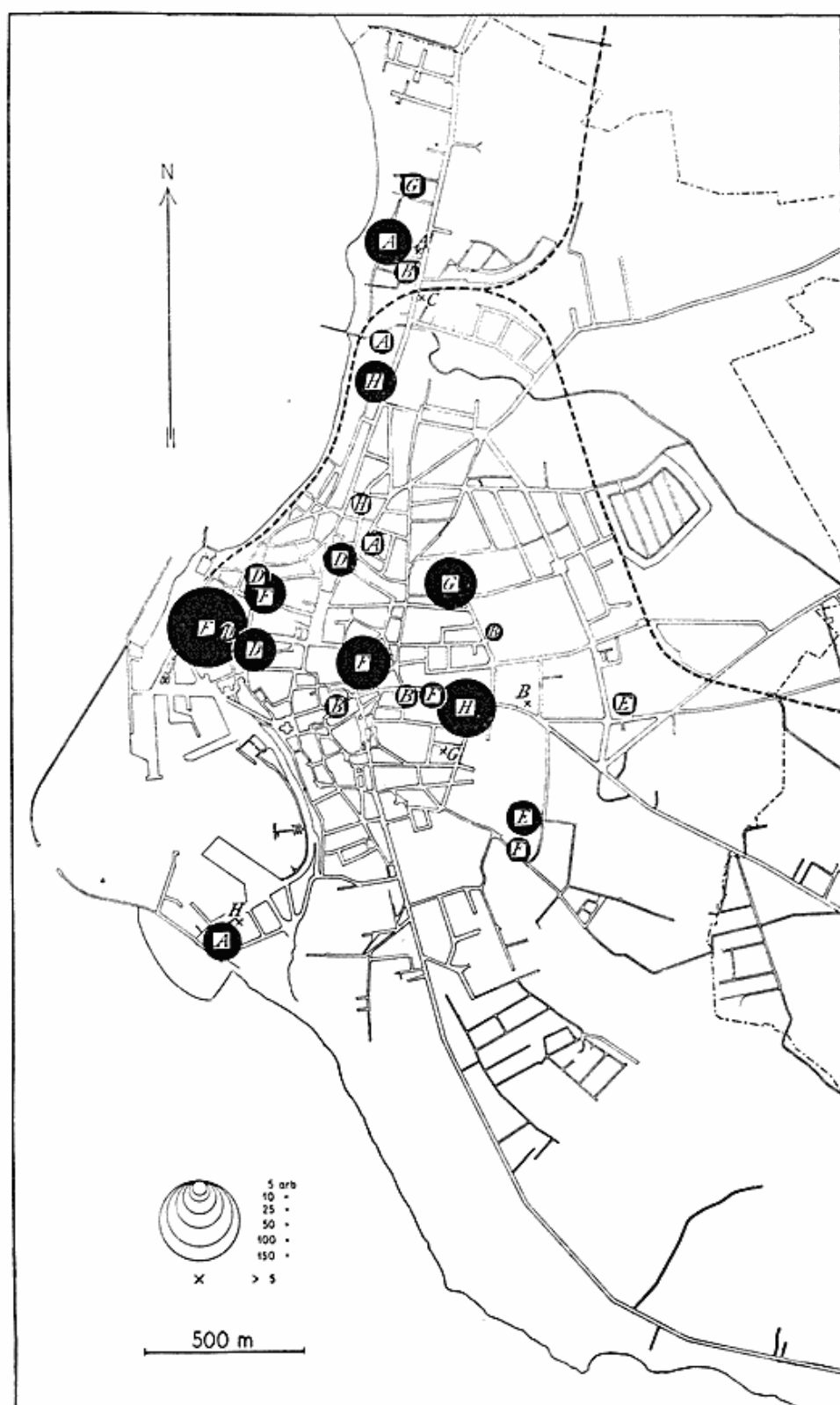

Fig. 3. Rønnes industri 1948.

har ombygget det med udvidelse og rationalisering for øje. — Den keramiske industri (F) fremtræder med fem virksomheder. Den største er „Søholm“, der siden 1912 med skiftende ledere og svingende produktion igen har arbejdet sig frem til en smuk plads. Den ejes nu af keramikerforbundet, der har foretaget udvidelser og modernisering af driften. — L. Hjorth's Terrakottafabrik har bevaret og yderligere opbygget sin position. — I 1890 fik Rønne endnu en keramisk virksomhed, der kom til at sætte sit præg på industrien. Keramikeren Michael Andersen tilbagekøbte da den virksomhed, som var anlagt af hans slægt i 1740, og som i mellemtiden havde været på andre hænder. Hans to sønner, Michael og Daniel A. har efter ham først virksomheden videre, således at den i dag indtager en betydende position og har en smuk kunstnerisk standard. — Til disse fire fabrikker er i 2. verdenskrigs sidste år kommet en fjerde, „Johgus Keramik“, der er i god vækst. Den femte virksomhed er Bornholm Fajancefabrik. — Den tredje gruppe indenfor den mineralforarbejdende industri omfatter stenhuggerierne (G). I 1873 stiftedes „De Forenede Granitbrud“, idet tre virksomheder blev slået sammen. Her forarbejdes alle brugelige former for granit til bygningssten, gravsten, etc. Materialerne hentes fra firmaets brud forskellige steder på øen. Stenhuggeriet „Stenhuggermestrenes Stenbrud“ arbejder på samme vis i mindre format. Til gruppen hører også cementstøberiet „Frydenlund Cementfabrik“.

Jern- og metalindustriens udvikling er allerede omtalt for maskinfabrikernes vedkommende. De øvrige virksomheder omfatter en vogn- og karosserifabrik og det ovennævnte fryseværk på Sydhavnen, begge mindre virksomheder.

En sammenligning mellem de to kort vil vise, at de gamle industriforetagender samt trykkerierne er placeret i den gamle del af byen, dog ligger de alle uden for de egentlige forretningsgader. Spredningen af de andre virksomheder kan skyldes pladsmangel i den indre by. Værker som andelsslagteriet, maskinvirksomhederne, vogn- og karosserifabrikken, cementstøberiet og byggeforretningerne har krævet mere plads, de er derfor blevet anbragt, hvor sådan fandtes, fortrinsvis dog langs hovedudfaldsvejene mod øst og nord. Enkelte af de helt nye virksomheder er blevet anbragt der, hvor egnede lokaler forefandtes. Tydeligt råstoflokaliserede er de to teglværker (ved leret), fiskefiletfabrikken og fryseværket (ved havnen, hvor fisken kommer, og hvor isen skal bruges). Endelig har utvivlsomt tradition, særlige ejerforhold og byens ændrede karakter efter bombardementerne i maj 1945 gjort sig gældende.

Nærværende korte oversigt har i overvejende grad beskæftiget sig med de industrier, der er optaget i industritællingen. Erhvervstællingen 1950 viser, at der findes flere virksomheder, der iblandt nogle af industrimæssig karakter. Den væsentligste del af industrien, af erhvervslivet i det hele taget arbejder for det lokale marked, i første række byen, iøvrigt hele Bornholm. Kun et fåtal af virksomheder arbejder med eksport for øje. Det gælder således andelsslagteriet og fiskefiletfabrikken samt alle de keramiske virksomheder og stenhuggerierne. Hvor store mængder udførselen omfatter, kan formentlig belyses ved gennemgang af toldarkiverne, et arbejde, der blandt andre står på ønskelisten. Rønnes afsides beliggenhed må give den et handicap i forhold til mange af landets øvrige byer med hensyn til industriel udvikling. Det viser sig da også, at i begyndelsen af 1900-tallet stagnerer befolkningstallet i forhold til andre byers, som f. eks. Svendborg, Nakskov og Nykøbing F., der alle indtil dette tidspunkt har omtrentligt samme befolkningstal som Rønne. I begyndelsen af århundredet startes i de tre nævnte byer virksomheder, f. eks. skibsværfterne i Nakskov og Svendborg, der forøger befolkningen betydeligt. Udfra disse synspunkter må det undre, at Rønnes andel i den bornholmske befolkning er så betydelig, i 1950: 26,3 % (fig. 1). Dette kan måske forklares ved: 1. den almindelige vandring fra land til by. 2. industri- og handelsvirksomhederne er forholdsvis små, derfor med ret stort personale (i 1940 levede 58,3 % af befolkningen af disse erhverv). 3. Administration af en mindre by kræver relativt stort personale (1940: 8,4 %, Svendborg: 7,5 %, Nakskov: 5,9 %, Nykøbing F.: 8,2 %). 4. et meget stort antal rentier og renteydere (1940: 17,0 % af byens befolkning, Svendborg: 12,6 %, Nakskov: 9,5 %, Nykøbing F.: 11,3 %). Forholdet er formentlig det, at mange landboere ønsker at nyde deres otium i en bys mere bekvemme omgivelser, og at den bornholmske hjemstavnsfølelse er så stor, at mange, der har tilbragt deres liv andre steder, vender tilbage for at nyde deres otium i hjemlige omgivelser.

LITTERATUR

- Bornholms Stednavne. København 1952.
Bornholmske Samlinger. Flere årgange. Rønne.
Lange, M.: Fajancefabrikanterne Spietz i Rønne. København 1934.
Panum: Beskrivelse over Bornholm. Slesvig 1830.
Pontoppidan: Den danske Atlas IV. København 1744.
Rawert: Kongeriget Danmarks industrielle Forhold fra de ældste Tider til 1848. København 1850.

Nærværende korte oversigt har i overvejende grad beskæftiget sig med de industrier, der er optaget i industritællingen. Erhvervstællingen 1950 viser, at der findes flere virksomheder, der iblandt nogle af industrimæssig karakter. Den væsentligste del af industrien, af erhvervslivet i det hele taget arbejder for det lokale marked, i første række byen, iøvrigt hele Bornholm. Kun et fåtal af virksomheder arbejder med eksport for øje. Det gælder således andelsslagteriet og fiskefiletfabrikken samt alle de keramiske virksomheder og stenhuggerierne. Hvor store mængder udførselen omfatter, kan formentlig belyses ved gennemgang af toldarkiverne, et arbejde, der blandt andre står på ønskelisten. Rønnes afsides beliggenhed må give den et handicap i forhold til mange af landets øvrige byer med hensyn til industriel udvikling. Det viser sig da også, at i begyndelsen af 1900-tallet stagnerer befolkningstallet i forhold til andre byers, som f. eks. Svendborg, Nakskov og Nykøbing F., der alle indtil dette tidspunkt har omtrentligt samme befolkningstal som Rønne. I begyndelsen af århundredet startes i de tre nævnte byer virksomheder, f. eks. skibsværfterne i Nakskov og Svendborg, der forøger befolkningen betydeligt. Udfra disse synspunkter må det undre, at Rønnes andel i den bornholmske befolkning er så betydelig, i 1950: 26,3 % (fig. 1). Dette kan måske forklares ved: 1. den almindelige vandring fra land til by. 2. industri- og handelsvirksomhederne er forholdsvis små, derfor med ret stort personale (i 1940 levede 58,3 % af befolkningen af disse erhverv). 3. Administration af en mindre by kræver relativt stort personale (1940: 8,4 %, Svendborg: 7,5 %, Nakskov: 5,9 %, Nykøbing F.: 8,2 %). 4. et meget stort antal rentier og renteydere (1940: 17,0 % af byens befolkning, Svendborg: 12,6 %, Nakskov: 9,5 %, Nykøbing F.: 11,3 %). Forholdet er formentlig det, at mange landboere ønsker at nyde deres otium i en bys mere bekvemme omgivelser, og at den bornholmske hjemstavnsfølelse er så stor, at mange, der har tilbragt deres liv andre steder, vender tilbage for at nyde deres otium i hjemlige omgivelser.

LITTERATUR

- Bornholms Stednavne. København 1952.
Bornholmske Samlinger. Flere årgange. Rønne.
Lange, M.: Fajancefabrikanterne Spietz i Rønne. København 1934.
Panum: Beskrivelse over Bornholm. Slesvig 1830.
Pontoppidan: Den danske Atlas IV. København 1744.
Rawert: Kongeriget Danmarks industrielle Forhold fra de ældste Tider til 1848. København 1850.

Rawert og Garlieb: Bornholm, nedskrevet på en Rejse i 1815. København 1819.

Ruge, E., og Madsen, I: Rønnebogen. Rønne 1952.

Thaarup: Bornholms Amt og Christiansøe. København 1839.

— : Kort Ovesigt over Bornholms Amt. København 1810.

— : Smaa Bidrag til Bornholms Statistik. København 1806—10.

Thura: Beskrivelse over Bornholm. København 1756.

Trap: Beskrivelse over Bornholm. København 1857.

Villerslev: Studier i dansk industrihistorie 1850—1880. København 1952.

Zahrtmann: Børringholms Historie I—II. Rønne 1934—35.

Statistik.

Statistisk Tabelværk, 5. Række Litra A. København 1848.

Statistisk Tabelværk, 5. Række Litra A Nr. 5. Befolkningsforholdene i Danmark i 19. Aarh. København 1905.

Statistisk Tabelværk, 5. Række Litra A Nr. 23. Folketællingen 1940, Bd. II. Befolkningens Fordeling efter Erhverv. København 1945.

Erhvervstællingen 1950. Korrektur.

Statistisk Årbog 1901—1952.
